

*Кемінь У. В.,**аспірантка кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

КОНФЛІКТНІ МОДЕЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ЕМОТИВНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «БУКОВА ЗЕМЛЯ» МАРІЇ МАТІОС)

Анотація. У статті проаналізовано конфліктні моделі текстової комунікації, які вербалізують емотивно-аксіологічні інтенції, увиразнюють низку емоцій негативного спектру: гнів, злість, роздратування, обурення, ненависть, сум, страх, страждання та ін. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: виокремити конфліктні моделі реалізації категорії емотивності, схарактеризувати функційний потенціал синтаксичних конструкцій, спрямованих на втілення конфліктної комунікації у художньому дискурсі Марії Матіос. Актуальність дослідження зумовлена тим, що мова творів авторки не вивчалась в аспекті дослідження категорії емотивності, що засвідчує і новизну наших наукових студій про ідіолект цієї сучасної української письменниці.

З оперттям на роман «Букова земля» Марії Матіос, відомої української письменниці, визначено синтаксичні одиниці як домінуючі маркери передавання емоцій та реалізації категорії емотивності. Зокрема, у процесі аналізу охарактеризовано, що конфліктні моделі категорії емотивності репрезентують такі синтаксичні конструкції: синтаксичний повтор, незакінчені речення, питальні речення та запитання-перепити, окличні речення, яскраву емоційність текстової комунікації створюють вигуківі емоційно-оцінні і кличні комунікати. У художньому дискурсі Марії Матіос світ постає крізь призму психологічного паралелізму як результат зіставлення дивовижних картин природи з душевними, емоційними переживаннями людини.

У результаті аналізу, приходимо до висновку про те, що в плані вираження і передачі людських емоцій та почуттів мовні одиниці синтаксичного рівня здатні точніше й глибше виразити розмаїтий емоційний спектр.

Ключові слова: категорія емотивності, конфліктні моделі, синтаксичний повтор, питальні речення, окличні речення, незакінчені речення, художній дискурс, Марія Матіос.

Актуальність проблеми. У центрі досліджень сучасної антропоцентричної лінгвістики перебуває субстанція суб'єкта мови як носія індивідуально-авторського світобачення. У зв'язку з цим, у мовознавстві науковці звертають свою увагу на проблему відображення специфічних якостей та ознак людини в мові, реалізацію емоційності в процесі мовної діяльності, на безпосередній вияв емоцій їхню вербалізацію в синтаксичному текстовому континуумі. Завдяки багатьом дослідженням філософів, психологів, культурологів, мовознавців, незаперечним став факт, що формування емоцій у житті індивідуума слугує найважливішою умовою розвитку людини як особистості, що засвідчує антропоцентричність наукових парадигм сьогодення.

Актуальність нашого дослідження визначається кількома чинниками. По-перше, подібний інтерес до лінгвістики емоцій

та різні погляди на емоцію як когнітивну, інтелектуальну одиницю стимулював до поглибленого вивчення мовних засобів, що відображають людину, її внутрішній і зовнішній світ, у якому вона існує. По-друге, сучасна лінгвістика вивчає взаємозв'язки емоційної сфери особистості та її мовної репрезентації, взаємозалежності переживань як психоемоційного явища, вербалізація їх різними мовними засобами. По-третє, мова творів М. Матіос не вивчалась в аспекті дослідження категорії емотивності, що засвідчує і новизну наших наукових студій про ідіолект цієї сучасної української письменниці.

Мета статті – виокремити конфліктні моделі реалізації категорії емотивності, схарактеризувати функційний потенціал синтаксичних конструкцій, спрямованих на втілення конфліктної комунікації у художньому дискурсі М. Матіос.

За нашими спостереженнями, М. Матіос художньо модифікує специфіку народного світосприйняття, створюючи авторську самобутню картину світу, що неодноразово підкреслювала сама авторка в численних інтерв'ю: «Усі трансформації, які відбуваються в мені, моему світогляді, оцінка тощо, зв'язані винятково на моїх горах, на гуцульській Буковині» [1, с. 5]. Авторка робить акцент на тому, що її внутрішні переконання, погляди, ідеї нерозривно пов'язані із життям її роду, її краю. У мовотворчості письменниці світ постає крізь призму психологічного паралелізму результат зіставлення дивовижних картин природи з душевними, емоційними переживаннями людини.

М. Матіос є віртуозом у передаванні людських емоцій. Дослідник живомовної стихії у мовотворчості авторки Я. Голобородько виділяє такі характерні риси її творчості, як антропоцентризм і психологізм: «...по-народному емоційне начало в її прозових текстах зазвичай переважає над самобутньо-концептуальним. Вона більш художник, аніж мислитель. І це цілком характерно для української літератури, в якій у синтагмі «експресія – інтелект» очевиднішою, репрезентативнішою виявляється перша категорія» [2, с. 71]. Усе це зумовлює значну різноманітність у зображенні емоційних станів людини в текстах мисткині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні емотивний аспект став об'єктом багатьох наукових досліджень. В тих чи тих мовознавчих напрямках активно працюють такі вчені, як: А. Вежицька, М. Гамзюк, С. Гладь, Я. Гнезділова, Т. Космеда, І. Паров'як, А. Прокопченко, О. Селіванова, С. Шабат-Савка, В. Шаховський, В. Шинкарук та ін. Утім, незважаючи на велику кількість наукових напрацювань, багато проблем, пов'язаних з вербалізацією емотивності у мові, залишаються недослідженими.

Мова та емоції як дві синхронні системами, кожна з яких впливає на функціонування іншої, оскільки адресат добирає

засоби вираження думок та почуттів залежно до своєї комунікативної мети, тому мовлення не може бути позбавленим емоційного забарвлення. До прикладу, нейтральне висловлення все ж має почуттєвий контекст, тобто омовлена думка набуває емоційного забарвлення. Водночас емоції слугують екстралінгвальними чинниками, а емотивність містить інформацію про емоції людини, які виникають на різних мовних рівнях у вигляді семантичних компонентів, притаманним цим рівням. Призначення категорії емотивності – зображувати світ почуттів автора та його персонажів і водночас впливати на реципієнта, щоб той, осмислюючи художню інформацію, зазнав естетичної насолоди від читання.

Емотивність розглядають як один із елементів структури стилістичної конотації поряд із експресивністю, емоційністю і функціональним стилістичним компонентом. Людські емоції яскраво вербалізують різнорівневі мовні одиниці. Коли висловлення є навмисним, усвідомленим і має інтенцію впливу на адресата, здійснюється за допомогою дібраних мовцем з арсеналу емотивних засобів спеціальної лексики, синтаксису та інтонації, воно – емотивне [3, с. 16]. Слушно зауважує В. Шинкарук, «мовець може вибрати будь-який спосіб вираження емотивності: номінацію (назву почуття), дескрипцію (опис внутрішніх переживань), експресію (вираження почуттів за допомогою одиниць усіх рівнів мови)» [4, с. 32]. Цілком переконливою виглядає думка М. Гамзюка про те, що «емотивність може самостійно створювати значення мовних одиниць, виділяючи внаслідок логічних операцій аналізу, синтезу, абстрагування, індукції, дедукції, узагальнення з-поміж ознак об'єкта емотивне ставлення до нього [5, с. 29].

Дослідниця А. Прокопченко пов'язує емотивність «із психічним аспектом людської діяльності». Важливо відзначити, що в межах поданої дефініції науковиця стверджує, що «емотивність слугує для вираження почуттів людини, тобто виконує афективну функцію» [6, с. 40]. Вербальне втілення емоційного переживання стосується міжособистісного та соціального рівня психіки, а отже, різнорівневі мовні одиниці починають уживатися на позначення симптоматичної сигналізації емоційного стану, розширюючи вербалізацію емоцій та створюючи додаткові можливості емотивних значень у мові.

Так, спираючись на твердження С. Шабат-Савки, що «емотивно-аксіологічні інтенції якраз і передають індивідуальне, емоційно-чуттєве сприйняття довкілля, оцінене ставлення до побаченого і почутого» [7, с. 113], вважаємо можливим розглядати конфліктні мовленнєві реалізації художнього дискурсу М. Матіос як механізм категорії емотивності.

Виклад основного матеріалу. Категорія емотивності найяскравіше відображається в художньому дискурсі, адже основною складовою художнього тексту є його комунікативна приналежність. У ньому змальовано емоційне життя людей, конфліктні ситуації, які моделюють емоційне реагування читача на текстову дійсність, що є чи стає емоціогенною.

Дослідниця Л. Білоконенко зазначає, «будь-яка комунікативно-прагматична ситуація може репрезентувати як загальномовну, так і індивідуально-авторську компетенцію мовця. І загальномовна, і індивідуально-творча компетенція розкривається на рівні тексту, де актуалізуються різні буттєві «сенси», у тому числі й конфліктні. Конфлікти почасти включають мовні знаки, які характеризуються узуальною й оказіональною експресією» [8, с. 36].

Аналізуючи мовний конфлікт, варто зауважити, що в ньому потенційно закладено негативний аспект. На нашу думку, негативні реакції характеризують особливий стан мовця, при якому він перебуває на межі психоемоційного напруження. Негативні емоції – це відчуття, які викликають негативну реакцію людини, призводять до підвищення тону спілкування, неадекватної реакції на почуту інформацію. У мовотворчості М. Матіос актуалізуються емоційно-оцінні інтенції негативного характеру з домінування емоцій: гніву, злості, роздратування, ненависті, страждання, суму, страху та ін.

Безперечно, одиниці мови слугують спонукальним механізмом породження мовного конфлікту, однак варто виокремити синтаксичні маркери – «структури, які свідомо або спонтанно обирають мовці задля реалізації своєї конфліктної комунікативної мети та які активно впливають на спілкування сторін і механізми розгортання суперечки» [8, с. 146]. У цьому аспекті, слушно зауважує С. Шабат-Савка про те, що «ті або ті синтаксичні одиниці експресивізуються і передають психоемоційний стан людини, яскраво вербалізуючи авторський задум» [9, с. 87].

До синтаксичних репрезентантів конфлікту уналежнюємо **повтори**, які цілком природно слугують «підсилювачем» емоцій. Виконують експресивно-емотивну функцію, допомагають оцінити якість переданих повідомлень. Повтор дає змогу розгорнути конфліктну тему та слугує засобом більшої сили напруги в описі конфліктного образу мовця, емоційне наростання провокує нові смислові акценти, що з'являються в мові персонажів. Напр.:

– *Домнула Потеску! – Шельгори відчуває, що його вперше бракує слів. – Що відбувається в місті?!*

– *А що відбувається в місті? Большевики за наведенням жидів двічі відбомбили Ясси. Гасимо пожежі. І наводимо порядок.*

– *Я вас питаю, що за погроми відбуваються у місті? – Шельгори уже не стримує себе [10, с. 555]. У цьому конфлікті емоційне наростання відбувається поступово, поступово збільшується сила емоцій, що провокує ефект наростання напруженості висловлення спричиняє інтонаційне посилення, які додатково репрезентуються низкою питальних та окличних речень.*

Повтор включає різні засоби вираження мовлення. До прикладу, автор може відійти від певних логіко-граматичних, комунікативно-логічних норм оформлення фраз, напр.: *Ето який такий це ворог, щенюнок? Ето я тебе ворог? Я ворог?! Ти чьо мне людей будоражиши? Ето ти їх прівьол і руководиши імі? Ти здесь старшенствуєси?* [10, с. 501].

До синтаксичних маркерів вербалізації конфліктності заховуємо **речення зі звертаннями** та окремі емоційно навантажені **вокативні конструкції** напр.: – *Смерде, чи ти не знаєси, що не годиться перед православним чоловіком упорожні переходити дорогу а токма мені у день уродин – грубо крикнув із коня. – Вертайся! Вертайся, смерде, тобі кажу!* [10, с. 63]; – *Мамо, ну що ти таке кажеш, мамо?! [10, с. 48]; – Дарію, коли би в тебе не тото неспасне горе, ноги моєї би тут не було ніколи бірше, куме, який їсь лестий та напасний...* [10, с. 169]. Вокативні однокомпонентні речення передають цілу гаму емоцій мовця: обурення, докір, гнів, роздратування. Напр.: – *Ти! Стара курво пультата! Махорко смердюча, ти будеш нам указувати, що ми маємо знати і що робити?! [10, с. 651].*

Такі синтаксичні конструкції спрямовані на те, щоб спонукати людину слухати, зосередити свою увагу на чомусь.

Посутнім маркером конфліктної моделі реалізації категорії емотивності в контексті роману «Букова земля» М. Матіос слугують **питальні речення**. Функція емоційних запитань, на думку мовознавиці С. Шабат-Савки, полягає «не в передаванні запиту інформації, а у вираженні емоційної реакції мовця на зверненій його увагою певний фрагмент дійсності. Такі запитання не є «інформативними», оскільки їх ставлять не для того, щоб адресат визначив своє ставлення до повідомлюваного в запитанні. Навпаки, «інформатором» у такому разі є сам «мовець», тому що повідомляє адресатові або свою категоричну думку про щось, або емоційну реакцію щодо якогось факту» [11, с. 195].

Питальні речення – це своєрідні «зачіпки» для мовців, що розгортають / згортають або розвертають полотно мовного конфлікту [8, с. 152]. Такі речення дають змогу посилити вплив на опонента, спростувати його думку, схилити до потрібної дії і як результат – переконати в правильності певної ситуації, як-от: – *Що, махорко! Старіши – то й дуріши? Язык тобі не тримається за зубами?* [10, с. 648].

Емоційні запитання, кінцевою інтенцією яких є вираження негативних емоцій, виокремлюємо конструкцію зі значенням докору. Докір – потенційний конфліктоген, який викликає відповідне звинувачення з боку адресата, адже адресант у ньому висловлює відверте невдоволення опонента [8, с. 154], напр.: *Думаси, люди не знали? Не виділи того? Люди все про всіх знають. А ти тут тепер граєш вар'ята?! – і люто розірвана навпіл разом із нижньою сорочкою темна блуза у білу квіточку двома лапами впала на підлогу услід за Гафією* [10, с. 651].

Спалах неконтрольованого гніву передають питальні висловлення, «які виражають посилену емоційну діяльність мовця, його переживання і супроводжуються відтінками невдоволення, гніву щодо тих явищ і подій, що вплинули на самого суб'єкта мовлення» [11, с. 198], напр.: – *Ти чьо, здурел? Мальчонка! Житть надосло?* [10, с. 762]; – *Що за маразм? Що це за маразм? – майже кричить, не в силі стримувати роздратування* [10, с. 823]; – *Шо ти мозгі мнє паріш? Тамбовській волк тобі товариш! – драгується Степан, не відходячи, проте, від Петрового узолів'я* [10, с. 908]. Як бачимо, у мовотворчості письменниці, ефективним маркером репрезентації емоції гніву, роздратування слугують питальні речення, які стають компонентами розмовно-побутових, соціальних сцен, сварок.

Мовний конфлікт увиразнює діалогічна єдність, у якій реакція на запитання відбивається своєрідною відповіддю, що є конфліктогеном відмови від подальшої розмови на певну тему, як-от: – *Що ти таке кажеш, Ганушко?! – Те, що чуєте... всяке може бути...* [10, с. 740]. Подібні форми відповіді не є агресивним прийомом, адже за нею не простежується бажання образити опонента. – *Так що вам збрехав син, тату? – став перед гуцулом. – А що – хіба один раз збрехав?! – питанням на питання відповів Іван* [10, с. 787]. У цих відповідях, навпаки – домінує прагнення утриматись від надто грубих висловів.

Питання-перепити використовують мовці для додаткового пояснення. Конфліктну спрямованість має перепитування задля переформування думки адресанта, коли співрозмовник не розуміє. Речення такого типу свідчить про бажання адресата подумати над побаченим чи почутим, відтермінувати відповідь,

дібрати потрібну фразу або уникнути подальшої комунікації. Напр.:

– *Так что будем делать? – видно, що чоловік зі шрамом не втрачає самоконтролю, навіть попри лютя «Бандери».*

– *Спасать! Будем его спасать. Иначе мы ничего не узнаем.*

– *Стьопя, ти здурел? Как ми будем его спасать?!*

– *Как?! Как своево...* [10, с. 893]. Такі речення слугують сигналами конфліктності у художньому дискурсі М. Матіос, таким чином авторка не тільки підкреслює емоції персонажів, а й безпосередньо впливає на динаміку та розв'язання конфліктної ситуації.

Як засвідчує ілюстративний матеріал мовотворчості М. Матіос, на синтаксичному рівні емотивну функцію мови реалізують **окличні речення**, що виявляють широкий спектр негативних емоцій, увиразнюють емоціогенність побутових моделей людської комунікації. Напр.: – *Ти! Ти! Пада! – Стьопка кричить, не стримуючись... – Що ти мнє мозгі пудріш, професор, і на жалість давши?! Як захочу, так буде!* [10, с. 908]. Активним засобом вираження окличності слугують синтаксичні структури, яким притаманна неповнота, як-от: – *Все. Хватит! Не до шлюбу збираєтесь – і собі підвищує голос Піддубний...* [10, с. 844]; – *Грубо! Грубо, працюєте товариші! – не стримуючись кричав майор Дроздов... – Без душі! Не переконливо! Грубо! Фальшиво! Нема пояснювальної роботи. Нема фантазії. Нічого нема!* [10, с. 791]. Конструкції такого зразка відзначаються високою емоційністю, яке створюється за допомогою скорочення обсягу висловлення, звільнення його від «зайвої» інформації.

Важливу роль у створенні конфліктної комунікації відіграють **незакінчені висловлення**, які увиразнюють надзвичайно яскравий світ людських емоцій та почуттів, тобто реалізують категорію емотивності. Напр.: *Чи ви лиш сіль споживаєте, що такі скупі? Коли маєте полонини і ліси, і люди, і все маєте... Але совісті не маєте... – запитав чи ствердив дідок...* [10, с. 64]; – *Що зробити, що зробити... то кров моя затросна. Дитина моя. Хоч ніж мені в серце вдарила. А я...* [10, с. 169]; *А ти... що ти знаєш про війну, Матею? Гівно знаєш!* [10, с. 170]. Такі речення відповідають стану емоційної напруги. Співрозмовники висловлюють свої думки в короткій формі, називають тільки ті явища, ознаки, дії які є цільовими у тому або тому висловленні.

Негативні емоції – потужний конфліктогенний чинник, тому мовленнєві реакції, які відбуваються під час конфлікту пов'язані з емоційністю. Задля вираження невдоволення, гніву, зневаги, докору, відчаю, відрази, іронії мовці послугуються **вигуківими емоційно-оцінними еквівалентами речення**, що становлять: кличні комунікати, які передають роздратування мовця, як-от: – *Ірод! Ірод! – несамовито кричить бабуся і щосили гамселить дядька Андрія рогачем по плечах* [10, с. 750]; спонукальні вигуки, що реалізують волевиявлення мовця: – *Марш мені з господарки, куме! Без тебе кров із серця капає, холеро ти така, що сиплеш мені соли на душу!* [10, с. 169]; фразеологічні сполуки з компонентом Бог: – *Йой – скрикнув господар. – Побійтесь Бога, пане офіцер! Та як же я міг щось викидати з свої господарки?* [10, с. 860]; усталені уснорозмовні, звульгаризовані комунікати, що виявляють зневагу, обурення, увиразнюють негативне ставлення: ... – *твою мат'!* *Я сказав: я хочу знати, откуда фотографія моєї матері у етого бандеровського ушльопка!* [10, с. 893].

Отже, конфліктні моделі текстової комунікації вербалізують емотивно-аксіологічні інтенції, увиразнюючи низку емоцій негативного спектру: гнів, злість, роздратування, обурення, ненависть, сум, страх, страждання та ін. З-поміж різних мовних засобів виокремлено синтаксичні одиниці як домінуючі маркери передавання емоцій та реалізації категорії емотивності. Зокрема, у процесі аналізу охарактеризовано, що конфліктні моделі категорії емотивності у романі «Букова земля» М. Матіос репрезентують такі синтаксичні конструкції: синтаксичний повтор як лексико-синтаксичну структуру, яка виформовує емоційну єдність конфлікту; незакінчені речення, які увиразнюють надзвичайно яскравий світ людських емоцій та почуттів; питальні речення та запитання-перепити, яким властива емоційно-експресивна функція; окличні речення, що вияслюють такі емоції, як: обурення, докір, гнів, роздратування. Яскраву емоційність текстової комунікації створюють вигуківі емоційно-оцінні і кличні комунікати, що виформовує предмет подальших наукових студій. У результаті дослідження, приходимо до висновку, що в плані вираження і передачі людських емоцій та почуттів мовні одиниці синтаксичного рівня здатні точніше й глибше виразити розмаїтий емоційний спектр.

Література:

1. Таран Л. Марія Матіос: «Завжди має бути щось інше». *Вечірній Київ*, 2006 7 квітня. С. 5.
2. Голобородько Я. Буковинська орнаментика Марії Матіос. *Вісник Національної академії наук України*, 2008. №3. С. 66–73.
3. Шаховский В. Эмоции как объект исследования в лингвистике. Вопросы психолінгвістики. *Інститут мовознавства РАН*, 2009 №9. С. 29–42.
4. Шинкарук В. Особливості реченнєвих структур з емоційно-оцінними значеннями. *Studia Linguistica*, 2011. Вип. 5. С. 29–37.
5. Гамзюк М. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови): *Видавничий центр КНЛУ*: Київ, 2000. 256 с.
6. Прокопченко А. Мовна репрезентація емотивності у текстах новел Д. Г. Лоуренса (дис. канд. філол. наук) *Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського*, 2018. 275 с.
7. Шабат-Савка С. Категорія комунікативної інтенції в українській мові: монографія. Чернівці: «Букрек», 2014. 421 с.
8. Білоконенко Л. Українськомовний міжособистісний конфлікт: монографія. *Інтерсервіс*: Київ, 2015. 335 с.
9. Шабат-Савка С. Синтаксичні маркери емотивності в художньому дискурсі (контекст «Щоденника страченої» Марії Матіос). *Закарпатські філологічні студії*, Ужгород, 2021. №18. С. 85–90.
10. Матіос М. Букова земля. Київ: «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2019. 928 с.
11. Шабат-Савка С. Українськомовний питальний дискурс: монографія. Чернівці: Рута, 2019. 332 с.

Kemin U. Conflict models of implementation of the emotionality category (based on the material of the novel “Beech Land” by Maria Matios)

Summary. The article analyzes conflict models of text communication, which verbalize emotional and axiological intentions and express several emotions of the negative spectrum: anger, anger, irritation, indignation, hatred, sadness, fear, suffering, etc. The set goal involves solving the following tasks: to single out conflicting models of realization of the category of emotionality and to characterize the functional potential of syntactic constructions aimed at embodying conflict communication in the artistic discourse of Maria Matios. The relevance of the study is determined by the fact that the speech of the author's works wasn't deeply researched yet, especially in the aspect of researching the category of emotionality, which also proves the novelty of our scientific studies about the idiolect of this modern Ukrainian writer.

Based on the novel “Beech Land” by Maria Matios, a well-known Ukrainian writer, syntactic units are defined as dominant markers of conveying emotions and realizing the category of emotionality. In particular, in the process of analysis, it was realised, that the conflict models of the category of emotionality represent the following syntactic constructions: syntactic repetition, unfinished sentences, interrogative sentences, and interrogative questions, exclamatory sentences, vivid emotionality of text communication is created by exclamatory emotional-evaluative and exclamatory communications. As a result of the analysis, we conclude that in terms of the expression and transmission of human emotions and feelings, linguistic units of the syntactic level can more accurately and deeply express a diverse emotional spectrum.

Key words: category of emotionality, conflict models, syntactic repetition, interrogative sentences, exclamatory sentences, unfinished sentences, artistic discourse, Maria Matios.